

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ДУХОВНОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті розкривається проблема пошуку антропологічних основ формування духовності особистості в сфері мистецької освіти. Аналізується історична послідовність уявлень про духовність особистості у філософсько-педагогічних концепціях.

Ключові слова: антропологічний підхід, духовність, екстраполяція, філософсько-педагогічна концепція.

В статье раскрывается проблема поиска антропологических основ формирования духовности личности в сфере художественного образования. Анализируется историческая последовательность представлений о духовности личности в философско-педагогических концепциях.

Ключевые слова: антропологический подход, духовность, экстраполяция, философско-педагогическая концепция.

The article deals with the problem of finding the anthropological foundations of spiritual personality in art education. Analyzes the historical sequence of ideas about spirituality in personality philosophical and pedagogical concepts.

Keywords: anthropological approach, spirituality, extrapolation, philosophical and pedagogical concept.

Останніми роками у зв'язку із змінами картини світу змінюється погляд на людину, її формування й розвиток. Сьогодні можна стверджувати, що реалізація вищого «Я» людини можлива лише через пізнання нею своєї внутрішньої природи. Дедалі більш поширеними стають ідеї саморозвитку особистості, наявності в неї духовного потенціалу і здатності до творчої реалізації. Фокус пізнання зміщується із соціальних структур, спрямовуючись на людську індивідуальність, на суб'єктність. Суспільство стрімко рухається до антропоцентризму, а цей принцип зміг увійти в сучасну педагогіку лише тому, що він відображує глибокі зміни в соціальній реальності. Упродовж усієї історії педагогіки з часів Я.Коменського відбувалася зміна філософсько-антропологічних основ освіти, пов'язана із змінами уявлень про людину, способи її виховання й розвитку.

Мета статті – проаналізувати історичну наступність уявлень про духовність особистості в контексті антропологічного підходу.

Сучасні контексти прочитання постулатів духовності актуалізують класичні істини, в яких педагогічна генеза поняття «духовність» знаходить своє яскраве втілення. Особливо цінним є антропоцентристський погляд педагогів-класиків на духовний розвиток особи. Так, вже концепції Я.А.Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І.Г.Песталоцці, А.Дістервега пройняті думкою про те, що духовний розвиток людини повинен ґрунтуватись на принципах природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності. Бути людиною, проголошував А.Дістервег, значить бути самодіяльним у прагненні до розумових цілей [3]. Звідси одна з основних цілей виховання – розвивати у молодого покоління самодіяльність в служінні Істині, Добру, Красі.

Не менш важливі передумови для осмислення духовних феноменів в контексті історико-педагогічних процесів з урахуванням своєрідності національної системи виховання створили видатні освітні діячі та педагоги (Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш, М.Драгоманов, Б.Грінченко, М.Грушевський,

С.Васильченко, С.Русова та ін.). Закладаючи основи розвитку національної духовності в майбутньому, вони переконливо доводили, що національне виховання обов'язково мусить викликати усі ті емоції, які підносять Красу, ціну, вартість життя, зміцнюючи Любов і прихильність до людей – творців мистецтва, бо, як зазначає С.Русова, «тільки мистецтво дає нам змогу заглянути в чужу душу, пережити її горе, її радощі, мистецтво викликає в нас інтерес, зацікавлення до іншої людини і її духовного життя» [10, с.51].

Для української філософсько-педагогічної думки характерним є те, що духовна енергія у формі антропологічного мислення має «горизонтальні» тенденції розвитку. Наслідком цієї «горизонтальності» є глибинна «філософічність» усієї культури. Знаковим феноменом у цьому контексті слід назвати «філософію серця», пов'язану насамперед з іменем Григорія Сковороди. Його філософія постає як символіко-антропоцентрична система поглядів, в якій серце символізує центр людської душі.

На викладених вище ідеях формувалися антропологічні основи теорії та практики освіти ХХ ст., які за характером відповіді на проблеми природи та сутності людини виокремились в декілька течій [2]. Так, найяскравіші представники соціологічного напрямку (Г.Спенсер, Е.Дюркгейм, М.Вебер, П.Кропоткін, Н.Рубакін та ін.) вважали, що становлення та розвиток духовних сил є процесом та результатом присвоєння історично нагромадженого соціального досвіду, а опора на мистецтво розширює і збагачує арсенал впливів на духовні сили особистості.

Мислителі дослідницької орієнтації (У.Джеймс, Л.Толстой, С. та В.Шацький, А.Макаренко та ін.) розвивали ідею про те, що духовний розвиток особи є процесом розкриття духовних властивостей на основі досвіду, що нагромаджується в активній діяльності. Виховні колективи А.Макаренка з одного боку, створювали реальні можливості для вироблення і прояву власних позицій для кожного виховання, реальні умови для їхнього самовиразу, а з іншого – забезпечували захищеність особистості в колективі, сприяли пошуку універсальних смислів, що знайшло

втілення в його відомому педагогічному положенні: повинні бути загальна програма виховання та індивідуальний коректив до неї, повинен бути загальний і єдиний метод виховання, який, в той же час, дає можливість кожній особистості розвивати свої особливості, зберігати свою індивідуальність [6].

Ідеї А.Макаренка були розвинені в педагогічній системі В.Сухомлинського і блискуче втілені в його «школі радості». Прагнення до створення широкого, інтелектуального фону, котрий сприяє розвитку духовних сил учнів і стимулюється впливом групових норм, прийнятих в колективі ровесників, зв'язувались видатним педагогом з вихованням «добрих почуттів» засобами мистецтва. Музика – уява – фантазія – казка – творчість – така доріжка, йдучи якою дитина розвиває свої духовні сили [12]. У підході до проблеми формування духовного світу людини, В.Сухомлинський надавав великого значення тим видам діяльності, в яких внутрішні духовні сили людини – її розум, почуття, погляди, переконання, воля – спрямовуються на перетворення світу, на створення і збільшення матеріальних цінностей суспільства. Сфера духовного життя людини, зазначав автор, – це розвиток формування й задоволення її моральних, інтелектуальних і естетичних запитів та інтересів у процесі активної діяльності [11]. Успіх розв'язання проблеми виховання справжньої людини В.Сухомлинський пов'язував з красою людського духу, який виражається в переконаннях і почуттях, волі і прагненнях, у ставленні до людей і до самого себе, в здатності любити і ненавидіти, бачити в мрії ідеал і боротися за нього.

У центрі уваги представників провіденціалістського напрямку (М.Бердяєв, В.Зеньковський, Ф.Ніцше, Л.Толстой, С.Франк, П.Флоренський та ін.) – ідея втілення духовних сил макрокосму (всього світу) у мікрокосмі (в індивідуальній душі). Так, Ф.Ніцше вбачав в гармонійному розвитку пізнавальних та моральних здібностей людини одне з головних завдань освіти та виховання. Сфера почуттів, волі і моральних переживань – вся духовна сфера відчуває вплив високого мистецтва. Потенціал особи, за Ф.Ніцше, розвивається саме там, де самою

природою закладені найбільші можливості, тому істинне виховання є наслідуванням природі і обожнюванням її [9].

Цікаві педагогічні думки про розвиток духовних здібностей особи знаходимо у М.Бердяєва. Ембріон особистості, за М.Бердяєвим, прихований в кожному, але потенційна можливість перетворюється в дійсність лише тоді, коли знаходяться внутрішні сили для подолання несвободи [1].

Теологічна педагогіка Л.Толстого і В.Зеньковського та їх послідовників виявляє особливості свідомості людини та її онтологічні характеристики, які психологія ХХ ст. назвала здатністю до трансценденції. В трактаті «Про життя» Л.Толстой зв'язує цю здатність з підсвідомою, вродженою мотиваційною здатністю людини – «прагненням до блага», до якого, на його думку, «тягнеться кожна людська душа».

Ці положення розвивав один з яскравих представників російського педагогічного зарубіжжя В.Зеньковський, який підкреслював, що здатність поклонятися піднесеному і благородному – найвища духовна цінність. Особистість, за словами В.Зеньковського, набуває свій зміст в спілкуванні з світом цінностей, в живому соціальному досвіді, в зверненні до Бога [4]. Ці думки перекликаються з думками В.Франкла про те, що людина орієнтована назовні (трансцендентна), що «вона по суті може реалізувати себе лише в тій мірі, в якій вона забуває про себе» [12, с.68]. Звідси, основна межа представляється ним як розвиток у людини здатності і потреби пошуку універсальності та універсальних смислів (цінностей), їх проектування на кожен конкретну ситуацію.

Антропоцентричність та культуроздатність ідей педагогів-класиків уможливило розкриття педагогічної генези поняття «духовність» і окреслення внутрішнього смислового зв'язку найфундаментальніших класичних істин з сучасними поглядами на проблему актуалізації та розвитку духовних сутнісних сил людини в багатогранності форм її духовного життя і, зокрема, в сфері мистецтва.

На початку третього тисячоліття педагогічна наука дедалі більше усвідомлює, що розв'язання цієї проблеми передбачає но-

вий філософський погляд на людину. Однак сучасні вчені – педагоги (Н.Голованова, Л.Ліпська, Л.Лузіна та інші) стверджують, що різні філософсько-антропологічні напрями (зокрема, трансцендентальний, феноменологічний та інші) виражають певну філософську позицію і щодо освіти. Саме антропологічні аспекти філософського знання дають педагогічній антропології узагальнені уявлення про людину, що лежать в основі педагогічної антропології, педагогічних поглядів на сумісність педагогіки. Завдяки органічній єдності антропологічних напрямів можна розкрити педагогічні відносини, в яких відбувається становлення людського в людині. Так, у концепції Л.Ліпської [5] пропонується ідея інтеграції педагогічних парадигм (об'єктної і суб'єктної) на основі філософсько-антропологічного підходу. На думку автора, така парадигма покликана об'єднати різні аспекти філософського і педагогічного людинознавства в єдину предметну галузь. Вона виходить із принципу цілісності людини як єдності фізичного й психічного, тілесного й духовного, соціального й індивідуального в ній та побудови сучасної антропологічної моделі освіти.

Погоджуючись з такою думкою, зауважимо, що сучасна педагогіка лише наближується до дослідження закономірностей розвитку людини як цілісності, але вже сьогодні відомо, що духовність людини та її суб'єктність залежать від інтеграції емоційного, інтелектуальної, мотиваційної, когнітивної та інших особистісних сфер. Перехід до «людиновимірної освіти», адекватної закономірностям становлення цілісності людини, ґрунтується на принципах пізнання людської природи, персоніфікації освітнього процесу, метакогнітивної детермінації освітнього процесу і духовно-гедоністичного потенціалу освіти (К.Гавриловець, Е.Титовець та інші).

В умовах персоніфікації педагогічного процесу у вищих мистецьких навчальних закладах студент має можливість співвіднести зовнішні сторони буття і майбутньої професійної діяльності зі своїм духовним потенціалом. Персоніфікація слугує інтегратором ціннісної свідомості і наповнює особистісним сенсом його діяльність. При цьому

слід враховувати, що філософія людини і філософія мистецтва взаємообумовлені. У цьому зв'язку Г.Щербакова [14] зазначає, що філософія музики – це філософія самопізнання людини; для філософського осмислення музики і музичної освіти має бути сформована в педагогіці музичної освіти потреба і здатність до діалогу в часі просторі. Однією з ефективних форм реалізації персоніфікації музично-педагогічного процесу є механізми художньої фасилітації, яка розглядається як посилення процесів пізнання, самопізнання особистості через осягнення нею художніх текстів. Ідея інтегративного, філософсько-антропологічного знання, пізнання людини і її цілісності тільки починає реалізовуватися в педагогічному процесі вищих мистецьких навчальних закладів. Водночас науковці стверджують, що педагогіка вже усвідомлює багатомірність самої людини, необхідність створення єдиного антропологічного простору в освіті.

Історичний аналіз антропологічних вимірів духовності дає змогу побачити динаміку змін у формуванні філософсько-антропологічного підходу. Різні концепції, теорії, системи, організації, зміст і методи мистецької освіти визначаються в кінцевому підсумку станом культури і впливом нових форм збереження переробки і передавання інформації.

Література

1. Бердяев Н.А. Самопознание: опыт филос. автобиограф. / Примечание Е.Ю. Рапп. – М.: Мысль, 1991. – 318 с.
2. Бим-Бад Б.М. Антропологические основания теории и практики образования // Педагогика. – 1994. - №5. – С.3-10.
3. Дильтей В. Введение в науки о духе // Заграничная эстетика и теория литературы XIX-XX веков: Трактаты, ст., эссе / Сост. и общ. ред. Г.К.Костикова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 510 с.
4. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. – М.: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. – 224 с.

5. Липская Л.А. Философско-антропологический фундамент современного образования // Педагогика. – 2006. – №2. – С.23-28.
6. Макаренко А.С. Сочинения: В 7 т. / Ред. коллегия: И.А.Каиров (глав. Ред.) и др. 2-е изд. / М.: Акад. пед. наук, 1958. – Т.5. – 558 с.
7. Маркова Е.Н. Интонационность музыкального искусства: науч. обосн. и проблемы педагогики. – Киев: Муз. Україна, 19???. – 181 с.
8. Музыкальное мышление: сущность, категории, аспекты, исследования: Сб. статей / Сост. Л.И.Дыс. – К.: Муз. Україна, 1989. – 181 с.
9. Паульсен Ф. Шопенгауэр, как человек, философ и учитель / Пер. Т.Богданович. – К.: 1907. – VII. – 71 с.
10. С.Русова. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад школа, 1978. – Т.1. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. – 654 с.
12. Сухомлинский В.А. Избр. пед. соч.: В 3-х т. – М.: Педагогика, 1979. – Т.1. – С.279-292.
13. Формирование духовной культуры студенческой молодежи / Л.А.Аза и др. – К.: Вища школа, 1990. – 110 с.
14. Щербакова А.И. Философия музыки и музыкального образования: Уч. пособие. – Ч.1 – М.: Граф-Пресс, 2008. – 256 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2011 р.